

רבי אלעזר משמיה דרב אמר: לעולם משנתנו כולה, כשיטת רבי טרפון היא, ולכן "שור המזיק ברשות הניזק", שמוזכר בסיפא של המשנה, משלם מתחילה נזק שלם. ואולם מה ששינונו ברישא "הבהמה אינה מועדת ליגח", שמשלמת רק חצי נזק, והוכחנו שמדובר בחצר הניזק, אין מדובר ברשות גמורה של הניזק, אלא בחצר המיוחדת להניח בה פירות לאחד מהן בלבד, והיינו לניזק, ולזה ולזה, הן למזיק והן לניזק, יש רשות להכניס שם שוורים.

דלגבי שן, הוויא לה חצר הניזק, כיון שמיוחדת רק לו לפירות נחשבת לגבי הפירות כחצר הניזק, ששן חייבת בו. ואולם לגבי קרן, הוויא רשות הרבים, כיון שלשניהם יש רשות בה, הרי היא לגביהם כרשות הרבים, לכן משלם רק חצי נזק.

אך הגמרא שואלת על תירוץ זה:

אמר רב כהנא: אמריתה לשמעטא, אמרתי שמועה זו [תירוץ זה] קמיה דרב זביד מנהרדעא, לפני רב זביד, ואמר לי: מי מצית מוקמת לה, כיצד יכול אתה להעמיד שהמשנה כולה, כרבי טרפון היא! והקתני, הרי שינונו במשנתנו: השן מועדת לאכול את

אמורה? בהכרח, כשיטת רבנן היא, דאמרי "משונה קרן⁽⁴³⁾ בחצר הניזק, חצי נזק הוא דמשלם".

ומקשה הגמרא: אם כך, אימא סיפא, אמור [למד] את הסיפא של המשנה: שור המועד, ושור המזיק [כלומר, קרן] ברשות הניזק, והאדב, מועדין הם מתחילתם ומשלמים נזק שלם. הרי מפורש שקרן בחצר הניזק משלם מתחילה נזק שלם, ולפי זה, אתאן, המשנה הולכת בזה לפי שיטת רבי טרפון, דאמר "משונה קרן בחצר הניזק, נזק שלם הוא דמשלם". ונמצא שהמשנה סותרת את עצמה, כי ברישא היא הולכת לפי שיטת רבנן, וסיפא היא כרבי טרפון?

ומתרצת הגמרא: אין, אכן ניתן להעמיד כך את משנתנו, דהא אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא [שנון, ומחודד אתה⁽⁴⁴⁾], שבוק מתניתין, עזוב את המשנה, כלומר אל תטרח ליישבה כשיטת תנא אחד, ותא אבתראי, בוא אחרי ואמור כמוני, שהעמדתי את המשנה באופן שרישא כרבנן, וסיפא כרבי טרפון.⁽⁴⁵⁾

א-טו הגמרא מביאה תירוץ אחר:

44. הקשו האחרונים, האם לא עדיף להעמיד את המשנה בשני אופנים שקרן מדבר ברה"ר ושן בחצר הניזק, מאשר להעמיד לפי שני תנאים. ומתוך הפנ"י שעיקר ראיית הגמרא דרישא מיירי ברשות הניזק ולא ברה"ר, מדמתחיל בתם ונקט לישנא דאינה מועדת וכו' ולא הבהמה תמה ליגח, משמע דעיקר כוונת התנא לאשמועינן דלא נימא דאף בקרן ותולדותיו שייך מועד בתחילתו בחצר הניזק לכך קאמר אינה

חושש לכן לא יפסיק, וראה שם תירוצים נוספים.

43. קרן תמה וכל תולדותיה קרי משונה הואיל ושינו וסתן, שלא היה דרכן בכך [רש"י לעיל יד ב].

44. ראה לעיל יד א הערה 16.

כן שלש פעמים, והועדו בפני בית דין והבעלים, נעשו **חמשתן מועדין**, ומשלמים נזק שלם. ומה שנקטה המשנה "חמשה מועדין", הכוונה לאלו החמשה תמין שהועדו. ועתה ממשיכה המשנה ללמד דיני נזיקין: **ושן ורגל מועדין מתחילתן**, ומשלמים מתחילה נזק שלם. ומה שממשיכה המשנה "ושור המועד, ושור המזיק ברשות הניזק", אין הכוונה לקרן שמשלם ברשות הניזק נזק שלם, אלא כך פירושו המשנה: **והיכן העדאתן**(4), היכן שן ורגל משלמים נזק שלם? כאשר השור מזיק **בחצר הניזק**(5).

הגמרא מקשה על תירוק זה:

מתקיף לה [הקשה] רבינא: כיצד אפשר לפרש ש"שור המזיק ברשות הניזק" הכוונה לשן ורגל? הא קתני לקמן, הרי בפרק שני מפרשת שם המשנה את המועדין שבמשנתנו, וממשיכה, **"שור המזיק ברשות הניזק, כיצד"**? ומביאה המשנה את פלוגתת

הראוי לה. ומשמע, **ראוי לה**, אין(1), דין זה שהשן מועדת לשלם נזק שלם נאמר רק אם אכלה דבר הראוי לה כגון פירות וירקות, אבל אם אכלה דבר שאין ראוי לה, ככסות וכלים, לא משלם נזק שלם, שהיות ומשונה הוא, הוי קרן, ומשלם רק חצי נזק, למרות שמשנתנו מדברת בחצר הניזק, שהרי לגבי שן ודאי מדובר בחצר הניזק, וכפי שהעמדנו שמיחדת רק לו לפירות, ובאותו מצב, באין ראוי לה, משלם רק חצי נזק(2) ואי משנתנו כשיטת רבי טרפון היא, יקשה: **הא אמר רבי טרפון "משונה קרן בחצר הניזק, נזק שלם משלם"**.

ולכן, הגמרא מתרצת אחרת את המשנה:

אלא, לעולם משנתנו כולה כשיטת רבנן היא, וחכורי מחסרא, והכי קתני, משנתנו שנויה בלשון חסרה, וכך רצונה לומר(3): **המשה תמין**, בהמה שנגחה, נגפה, נשכה, רבצה ובעטה, בפעמים ראשונות הן תמין, ומשלמים חצי נזק. **ואם הועדו**, לאחר שעשו

3. יש פעמים ש"חסורי מחסרא" פירושו שיש להגיה במשנה, ויש פעמים שניתן לפרשו בלי להגיה והכוונה שכאילו חסר מילים. [ראה תוס' שבת קב ב ד"ה רב אשי. וראה עוד בעין זוכר לחיד"א מערכת ח אות יא. ובפתח עינים ב"מ ל"ג מה שכתבו בשם ספר "הקנה" לבאר ענין "חסורי מחסרא"].

4. מה שאמרה המשנה "שור המועד" פירושו כאילו אמר "והיכן העדאתן". כך משמע בשיטת"ק בשם רש"י.

5. כיון ש"שור המזיק ברשות הניזק" הכוונה לשן ורגל ממילא חסר אחד לחמשה מועדין, לכן צריך לפרש שה"חמשה מועדין" הכוונה לחמשה

מועדת, דלא משכחת לה בקרן מועד מתחילתו. ואף שברישא לא נזכר כלל חצר הניזק, משמע ליה הכי משום דדומיא דשן ממעט לקרן. וראה עוד שם.

1. התוס' מפרשים שאין זה דיוק בלבד מלשון המשנה, אלא שהמשנה לקמן יט ב מפרשת להדיא כך את משנתנו. ראה בתוס'.

2. ואע"ג דלגבי שוורים כרה"ר דמיא שהוא רשות לשניהם, מ"מ לגבי אין ראוי לה דהיינו לכסות וכלים מיוחדת לניזק לחוד והוה קרן ברשות הניזק דומיא דראוי דמיוחדת לניזק לחוד לפירות [מהרש"א].

רבצה ובעטה, שמשלמת תחילה חצי נזק, ואם הועדו ולאחר שעשו כן שלש פעמים חמשתן מועדין. ואולם שן ורגל מועדין מתחילתן, ומה שממשיכה המשנה "ושור המועד" נסוב על אלה שנאמר תחילה "ואם הועדן חמשתן מועדין" והמשנה אומרת שזהו הוא שור המועד הכתוב בפרשה.⁽⁶⁾

ועתה משמיעה המשנה דין נוסף והוא שור המזיק בקרן ברשות הניזק שהוא מחלוקת רבי טרפון ורבנן כפי שיתבאר בפרק שני.

עוד מוסיפה המשנה ללמד: ויש מועדים אחרים כיוצא באלו, שמשלמים מתחילה נזק שלם: הזאב והארי והדוב והברדלס והנמר והנחש.⁽⁷⁾

הגמרא מביאה סיוע לפירוש זה במשנה:

תניא נמי הכי, שנינו בברייתא כפי שרבינא מפרש: חמשה תמיון הן ואם הועדו חמשתן

רבנן ורבי טרפון אם קרן בחצר הניזק משלם נזק שלם או רק חצי נזק.

אי אמרת בשלמא איירי בה, אם תאמר ש"שור המזיק בחצר הניזק" האמור במשנתנו מדבר לעניין קרן, מובן משום הכי קתני "כיצד", מתאים לכן שהמשנה בפרק שני בבואה לפרש את משנתנו, תשאל כיצד הוא הדין שנשנה במשנתנו, ותפרש את פלוגתת רבי טרפון ורבנן. אלא [אבל], אי אמרת לא איירי בה, אם תאמר ש"שור המזיק בחצר הניזק" לא מדובר בקרן, מאי כיצד? מהי שאלת המשנה כיצד? כלומר, על מה תיסוב השאלה, עד שהמשנה הוצרכה לפרש את הדין?

ולכן הגמרא מתרצת אחרת את המשנה:

אלא, אמר רבינא: אכן יש להעמיד המשנה כולה כרבנן, וחסורי מחסרא, והכי קתני: חמשה תמיון הן, בהמה שנגחה נגפה נשכה

תמין שהועדו. רבנו פריץ.

6. כך פירש רש"י. וצריך ביאור אם זה נסוב על לעיל, למה הפסיקה המשנה באמצע עם שן ורגל. ועוד צריך ביאור, למה לא מזכירה המשנה את תולדות השן כפי שהזכירה את תולדות הקרן. ועוד צריך ביאור מה באה המשנה לומר בזה שזהו שור המועד הכתוב בפרשה, ומתריך התורת חיים, כי יש לומר, משום דלכאורה משמע דהנך ארבעה דקחשיב לאו כולוהו תולדה דקרן נינהו, אלא נגיפה לחוד, אבל נשיכה תולדה דשן הוא, ורביצה ובעיטה תולדה דרגל נינהו, הלכך השתא דקתני דשן ורגל מועדין מתחילתן, איצטריך לפרושי דהנך כולוהו שור המועד הכתוב בפרשה נינהו, דהיינו קרן דשור המועד הכתוב בפרשה בקרן כתוב.

והראב"ד פירש ש"וזהו שור המועד" נסוב על שן ורגל "כלומר אלו הן מועדין מתחילתן לדברי הכל".

7. דקדקו המפרשים, לשם מה מוסיף רבינא שיש מועדים כיוצא באלו? ומפרש הפני יהושע, שלפי הסלקא דעתך שמנין החמשה מועדין זה הנאמר במשנה עד הזאב, אין להקשות אמאי לא חשיב הזאב במנינא, דפשיטא ליה דלא חשיב במנינא דחמשה מועדין אלא אותן בעלי חיים השנויין כבר במשנתנו בכל הפרק, והן אותם אבות דכתיבי בהדיא, אבל הזאב ואינך לא כתיבי, ולכן לא ערבינאו, אבל עכשיו, לפירוש רבינא, דחמשה מועדין לא קאי אשן ורגל, ואם כן כבר סליק התנא ממנינא, קשיא עליה שפיר אמאי שונה לאלו בפני עצמם, והיינו מדנקט

והיינו שהמשנה לא באה למנות חמשה מועדין, אלא רק אמרה שחמשה תמין אלו, אם הועדו הוו מועדין.

שנינו במשנתנו:

ולא לרבוי, אין דרך בהמה לרבוץ על כלים ולשוברם, לכן משלמת חצי נזק כדין קרן תמה.

הגמרא מבארת שלא בכל הכלים נאמר דין זה:

אמר רבי אלעזר: לא שנו שרביצת בהמה על כלים זה דבר משונה והוי תולדה דקרן, **אלא** כשרבצה הבהמה על **פכין** [כלים] גדולים. **אבל** אם רבצה על **פכין קטנים** אין זה שינוי, **דאורחיה הוא**, דרכה לרבוץ על כלים קטנים, לכן תולדה דרגל היא, וממילא ברשות הרבים פטורה, וברשות הניזק משלמת נזק שלם, כרגל.

הגמרא מנסה להביא ראיה לדברי רבי אלעזר:

לימא מסייע ליה, יש להביא ראיה לדבריו מן

מועדין. **ושן ורגל מועדין מתחילתן**. וזהו שור המועד. ושור המזיק ברשות הניזק, מחלוקת רבי טרפון ורבנן. **ויש מועדים אחרים כיוצא באלו: הזאב והארי הרוב והנמר והברדלם והנחש**.

יש שאמרו שדברי רבינא נסובו על קושיא אחרת:

איכא דרמו ליה מירמא, יש שאמרו שרבינא בא ליישב קושיא אחרת שהקשו על משנתנו: **תנן במשנתנו: חמשה תמין וחמשה מועדים**, וקשה: ותו **ליכא**, וכי אין מועדין יותר מאשר חמשה, **והאיכא**, והרי יש את **הזאב, הארי, והרוב והנמר והברדלם והנחש**, שמועדים מתחילתם? (8)

ומשני, ומביאים ליישב קושיא זו: **אמר רבינא, חסורי מחסרא והכי קתני** משנתנו שנויה בלשון חסרה ורצונה לומר: **חמשה תמין הן, ואם הועדו חמשתן מועדין. ושן ורגל מועדין מתחילתן**. וזהו, החמשה שהועדו, **שור המועד** הכתוב בתורה. **ושור המזיק ברשות הניזק הוא מחלוקת רבי טרפון ורבנן. ויש מועדים אחרים כיוצא באלו והם: הזאב והארי הרוב והנמר והברדלם והנחש**.

הזאב בלא וא"ו, דמשמע דבבא אחרת היא. ופירש דחסורי מחסרא.

ובתורת חיים פירש, דהשתא דחמשה מועדין דקתני לאו מנין מועדין אתי לאשמעינן אלא וחמשתן מועדין קאמר אתי שפיר הא דקתני סיפא הזאב וכו', דהכי קאמר שיש מועדין אחרים כיוצא באלו, אבל לשמואל דמוקי רישא רבנן וסיפא רבי טרפון ואתי למנות חמשה מועדין, אם כן קשיא רישא וסיפא דאיכא עוד

מועדין אחרים הזאב והארי וכו' והיינו דקאמר הש"ס להלן איכא דרמי להו מירמא וכו' דהיינו משום הך קושיא גופא הוצרך רבינא למימר חסורי מחסרא.

8. ראה בהערה קודמת בשם התורת חיים שהקושיא היא לפי שמואל, שהמשנה באה למנות חמשה מועדין. וראה בהערה לעיל מש"כ הפני יהושע.

אלא, אפילו לרבוץ על פכין קטנים, נמו לאו אורחיה הוא, גם זה אינו דרכה של בהמה, והוי משונה ולכן הוא תולדה דקרן.

מיתבי ממה ששנינו בברייתא: הבהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר, ולמעך בגופה את האדם וכן את הבהמה ואת הכלים. הרי שמועדת היא למעך בגופה, דהיינו ברביצה, את הכלים, וקשה, הא במשנתנו נתבאר שאין זה דרכה לרבוץ והוי משונה, ועל כרחך צריך לחלק שבמשנתנו מדובר כשרבצה על כלים גדולים ולזה אין דרכה, אבל בברייתא מדובר שרבצה על כלים קטנים, וזה דרכה והוי תולדה דרגל, ודלא כדברי רבי אלעזר שאף רביצה על פכין קטנים הוא משונה ותולדה דקרן.

מתרצת הגמרא:

אמר רבי אלעזר: אין להוכיח כן מהברייתא, כי דלמא אולי הברייתא אינה מדברת כשהבהמה מעכה את הכלים על ידי רביצה אלא מן הצד, כלומר כשהיתה מהלכת מעכה את הכלים שהיו בינה לבין הכותל, וזה דרכה והוי תולדה דרגל, אבל לרבוץ על כלים אין דרכה ואף לא על כלים קטנים.

היו שאמרו שרבי אליעזר בא ליישב את הסתירה:

איכא דרמי לה מירמא, יש שהקשו את הסתירה: **תנן** במשנתנו: **"ולא לרבוץ"**, שאין

הברייתא ששנינו: **"הבהמה מועדת להלך כדרכה ולשבר, וכן למעך בגופה את האדם, וכן את הבהמה ואת הכלים"**. הרי נתבאר שהבהמה מועדת למעך בגופה דהיינו לרבוץ על הכלים, וקשה, הא במשנתנו שנינו שאין בהמה מועדת לרבוץ על הכלים? אלא ודאי צריך לחלק כדברי רבי אלעזר בין רביצה על כלים גדולים, לרביצה על כלים קטנים, שרביצת בהמה על כלים גדולים הוא משונה, ובאופן כזה מדובר במשנתנו, ואילו רביצת בהמה על כלים קטנים הוי אורחיה ובזה האופן מדובר בברייתא.

אך הגמרא דוחה את הראיה:

דלמא, אולי מה שאמרה הברייתא שבהמה מועדת למעך בגופה את הכלים, לא מדובר שממעכת על ידי רביצה אלא מן הצד, כלומר, כשהיא מהלכת וממעכת את הכלים הנמצאים בינה לבין הכותל,⁽⁹⁾ וזהו תולדה דרגל,⁽¹⁰⁾ אבל ברביצה תמיד הוא משונה והוי קרן.

והגמרא מביאה גירסא אחרת בדברי רבי אלעזר:

איכא דאמרי, יש שאמרו שכך אמר רבי אלעזר: **לא תימא,** אל תאמר כי מה ששנינו במשנתנו שהרביצה על כלים הוא דבר משונה והוי קרן נאמר רק אם רבצה על פכין גדולים **דלאו אורחיה,** אבל לרבוץ על פכין קטנים **אורחיה הוא,** דרכה היא לרבוץ עליהם והוי תולדה דרגל, כי אין זה נכון.

10. כמבואר בברייתא לקמן יז ב שבהמה מועדת להזיק בגופה דרך הילוכה.

9. "וכן מועדת למעך את האדם בכלים שעליה או בהמה אחרת בצדה בלחיצה אצל הקיר דרך הילוכה בדרכים הצרים" [מאירי].

בכלל המועדין מתחילתן. רבי אלעזר אומר, אף הנחש.

ואמר רב יוסף: צבוע זו חיה הקרויה אפא.

וכיון ששנינו בברייתא שרבי מאיר מוסיף על הנאמר במשנתנו את הצבוע, דהיינו "אפא", כיצד אפשר לפרש שברדלס זהו אפא, דהיינו צבוע, והרי רבי מאיר בא להוסיף את הצבוע, ומוכח שברדלס אינו צבוע!

מתרצת הגמרא:

לא קשיא, אין זו קושיא, כי כאן במשנתנו שנאמר ברדלס, מדובר בצבוע זכר, ורק הוא הקרוי אפא. וכאן, רבי מאיר בברייתא המוסיף את הצבוע, מדבר בצבוע נקיבה, והיא אינה קרויה אפא.

ומה שאמר רב יוסף "צבוע זה אפא", לא אמר זאת על דברי רבי מאיר אלא על צבוע זכר. והטעם שצבוע זכר נקרא אפא וכן ברדלס ונפרזא, כיון שמשנתה לכמה מינים,⁽¹¹⁾ וכמבואר בברייתא:

הבהמה מיועדת לרבוץ על כלים, והתניא, ובברייתא שנינו "ולמען, שבהמה מועדת למען בגופה דהיינו על ידי רביצה, את האדם ואת הבהמה ואת הכלים", וקשה שזה סותר לדברי משנתנו.

רבי אלעזר בא לתרץ את הסתירה:

אמר רבי אלעזר לא קשיא, כאן במשנתנו מדובר בפכין גדולים, ועליהן אין דרכה של בהמה לרבוץ, וכאן בברייתא מדובר בפכין קטנים ועליהן דרכה של בהמה לרבוץ.

שנינו במשנתנו: הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס וכו' הרי אלו מועדין.

מאי, מהו ברדלס? אמר רב יהודה: ברדלס הוא נפרזא.

מאי, מהו נפרזא? אמר רב יוסף נפרזא הוא אפא [ובהמשך יתבאר שהכוונה לצבוע].

מיתיבי, הקשו על רב יוסף מברייתא, המוסיפה על מה שאמרה משנתנו כי הארי והזאב והדוב וכו' הינם מועדין מתחילתן, דתניא: רבי מאיר אומר, אף הצבוע הוא

הוא ששנינו רבי מאיר אומר אף הצבוע ותרגם יונתן אפעיא", וכן פירשו רבותינו "צבוע זה אפעה מין שרץ רע ומזיק". וראה שם גם ברד"ק "צבוע זה אפא ופירושו אפא, אפעה, כי כן מנהגם להסתיר אותיות הגרון, ונקרא האפעה צבוע לפי שעשוי בגווניו ובמיני הצבעים". ובישעיה [ל] נאמר "אפעה ושרץ מעופף" וכתב רש"י שם: "אפעה מין נחש רע הוא ואין בעולם כי אם שנים זכר ונקבה והם יולדים לשבעים שנה". וראה נמי בתוס' בבכורות ובסנהדרין טו ב שצבוע היינו אפעה, והוא מין נחש, וצריך ביאור, אם המשנה מזכירה את הנחש,

11. כך פירש רש"י בלשון ראשון. ופירש לשון אחר שהמשנה מדברת בצבוע נקבה, ורבי מאיר בברייתא מדבר בצבוע זכר, ושניהם קרויים אפא, ומשום שמשנתה לכריה אחרת לכן הוצרך רבי מאיר להוסיפו. וראה ברבנו חננאל שכתב "מפירוקה דרב יוסף שמעינן דנפרזא וצבוע תרוייהו אפא נינהו, מיהו נפרזא שם הנקבה, וצבוע שם הזכר" וראה שם בהגהה שמבאר שזה כלישנא אחרינא של רש"י.

ובעיקר הדבר מהו ברדלס וצבוע ואפא, הנה בשמואל [א יג] נאמר "על גי הצבועים", וכתב שם רש"י "גי הצבועים שמצויין בו הצבועים,

דתניא, בבביתא: צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף. (12) עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד. (13) ערפד לאחר שבע

שנים נעשה קימוש. קימוש, לאחר שבע שנים נעשה חוח. (14) חוח, לאחר שבע שנים נעשה שד. (15)

ברדלס זו אפא וז' שנים הראשונים שהוא זכר נקרא צבוע וכשמתהפך לנקבה נקרא נפרוא ורעה היא יותר מן הזכר וכבר פי' בערך אפא. [ומקורו בירושלמי המובא בגליון הש"ס] וראה מה שמעיר ב"מוסף הערוך": "פירוש ברדלס בלשון יווני ורומי נקבה של מין חיה אורבת וטורפת כמו נמר. ולא יכלתי להבין מאמר ברדלא זו אפא כי אפא אפעה ונחש".

12. קלב"א שורייץ דומה לעכבר ויש לו כנפיים. רש"י בכורות ז ב. והאבן עזרא [ויקרא יא יט] כתב "עוף קטן יעוף בלילה".

13. בערוך בערך "ערפד" מביא שבתרגום יונתן [דברים יד יח] מתרגם את "והעטלף", "והערפדא". [וראה בערוך על הש"ס שהמו"ל מפרש שהוא סוג של עטלף קטן]. ואולם בתו"י שלפנינו מופיע "וערפדא". ובתרגום ירושלמי מתרגם "חרפתא". וביקרא [יא יט] מתרגם יונתן "טרפידא".

14. בהושע [ט ו] נאמר: "קמוש יירשם חוח באהליהם". ופירשו המפרשים שם ש"קמוש וחוח" הם מיני קוצים. ואולם רש"י שם מביא מתרגום יונתן שהם מיני חיות. [התרגום שם מתרגם קמוש, "קרוסולין" וחוח, "חתולין". וראה שם ברד"ק המביא את שני הפירושים]. ולפי המפרשים שהם מיני קוצים יוצא שמתחלפים למין קוץ, אך אינם מחוברים לאדמה. ואולם ראה בהערה הבאה בשם בן יהוידע, ולשיטתו אולי אפשר שהם גדלים באדמה כמין קוץ.

15. יש לעיין במה שאמרה המשנה שברדלס הוא

לשם מה מזכירה בנפרד את הברדלס שהרי אף הוא נחש רע, ואפשר לומר, כיון שמשנתנה לכמה מינים לכן מנו אותו בנפרד, וכמו שפירש רש"י בלישנא אחרינא. ואולם צריך ביאור, כי אם הוא מין רע בנחשים, כיצד יתכן שהנחש לא יכול להיות בן תרבות, והאפעה כן?

והמהרש"א בחידושי אגדות הקשה, שכאן מבואר שצבוע משתנה לאחר שבע שנים ובככורות מבואר שלא יולדים עד שבעים שנה וכיצד אפשר שמשנתנה, וכתב שאפשר שאפעה דקרא לאו היינו אפעה דתלמוד. ואולם בראשונים הנ"ל מבואר שהוא מין נחש.

ולעניין "ברדלס" כאן נתפרש שהוא ה"אפעה" וקשה מבכורות שם שמבואר שברדלס יולד לשלש שנים והאפעה לשבעים שנה, וכתבו שם התוס' שיש שני מיני ברדלס דבכורות שם הכוונה ל"פוטיו"ש" [כמין חולדה] וזה גם מה שמוזכר בפסחים ט א ובע"ז מב א החולדה והברדלס. וכן רש"י בסנהדרין פירש שם "ברדלס חיה היא ובלע"ז קורן אותה פוטיו"ש". ואולם אצלנו מדובר ב"אפעה". אך רש"י בעבודה זרה מב א לעניין חולדה וברדלס כתב ברדלס בלשון ארמי אפא. משמע שהיינו אפעה. ואילו בפסחים באותו עניין של חולדה וברדלס פירש "ברדלס אלמנס" פוטיו"ש". משמע שפוטיו"ש זה אפא. וכן ביומא פד א מוזכר בגמרא "אפא", ופירש רש"י "אפא הוא הצבוע ובלע"ז פוטיו"ש" ודלא כתוס'. וביותר צ"ע שרש"י בכורות פירש שם "ברדלס, אפא", ויוצא שאפא אינו אפעה כי הרי אפעה יולד רק לשבעים שנה.

ובערוך ערך "אפא" פירש שהוא נחש אפעה, וצבוע שם זכר ונפרוא שם הנקבה, וכדברי הר"ח הנ"ל. ובערך "ברדלס" כתב "פירש בגמרא

שדרו של אדם, לאחר שבע שנים שמת נעשה נחש. והני מילי, ודברים אלו שנעשה לנחש, נאמרו רק באדם ולא כרע במודים, שבעומדו בתפילת העמידה [שמונה עשרה] לא כרע כשהגיע ל"מודים אנחנו לך" כפי שתקנו חז"ל.¹⁶

הגמרא מקשה על דברי רבי אלעזר בברייתא:

אמר מר בברייתא: רבי מאיר אומר אף הצבוע. רבי אלעזר אומר אף הנחש.

ב-טז

שדרתו לנחש.

ועוד הביאו ראשונים לתרץ, שמן השדרה מצמיח האדם לתחית המתים וכיון שנעשה לנחש אינו קם לעתיד לבא. אך התוס' דחו ולא מסתבר דבגלל עוון כזה לא יקום לתחיה. וראה עוד בהערות בחברותא על התוס' מש"כ.

והמהרש"א בח"א ביאר את המידה כנגד מידה שבזה, לפי שהכריעה לפני השי"ת היא הכנעה והשפלה היפך מעשה הנחש הראשון שהלך זקוף ולכן נענש "ועל גרונוך תלך". והשתא מי שאינו כורע אלא עומד בזקיפה כדרכו, הרי שדרו עושה מעשה נחש הראשון שהיה מהלך זקוף, וראוי להיות נענש כנחש, וע"כ נעשה נחש לאחר ז' שנים כתולדתו של נחש שהוא לז' שנים.

ובתורת חיים הקשה, מדוע נאמר כן רק על הכריעה במודים ולא בשאר כריעות? ומבאר, שמן הראוי היה שיודה אדם להשי"ת בכל רגע, ולפי שהוא מן הנמנע, לכן תקנו חכמים שיודה שלש פעמים בהיותו בתפילה, והמודה כורע כמנהג בשר ודם המודה לחברו, שהוא כורע ומנענע לו בראשו. ומי שאינו כורע, מראה שכופר בדבר, ואין הודאתו הודאה, והרי הוא כמו הנחש שבא לפתות את חוה, שבא בקומה זקופה לפי שבא לכפור בו יתברך. ולכן, מי שאינו כורע במודים שדרו נעשה נחש, דכיון שאינו מתכוון להודות, הרי הוא כמודה לדעת הנחש הקדמוני שכל הכפירות נמשכין ממנו. ראה שם באורך.

ובספרים שלפנינו הגירסא "לאחר שבע

מועד [או הצבוע לפי רבי מאיר], ופירשנו שמשנתה לכמה מינים, האם גם כשנשתנה לעטלף היא מועד מתחילה. ובפשטות צריך לומר כן, כי אחרת מה היא הרבותא בכך שמשנתה למינים שונים, ולכן היה צריך להשיענו רבי מאיר [לפי הלשון השני של רש"י], אלא משמע שגם כשמשנתה הוא מועד.

והנה מהמהרש"א שהובא לעיל משמע שלאחר שחי שבע שנים הוא מתהפך [וראה לעיל מה שכתבנו בשם הערוך] וראה בעיון יעקב שדחה דברי המהרש"א שכאן מדובר בשינוי שנעשה לאחר מיתה, דומיא דשדרו של אדם המוזכר. וראה כן נמי בבן יהוידע שכתב, שהכוונה אחר שימות בשבע שנים מתהוה מן העפר שלו תולע כצורת עטלף, וכן העניין בכל אלו שהזכיר כאן, "וכן נמי מ"ש על שדרו של אדם גם כן הכוונה כך, דאחר שנעשה עפר יתהוה מאותו עפר תולע דומה לנחש". ואם כוונתו לתולע, מסתבר שאין הכוונה שהוא מועד בכל הצורות שמשנתה, דהרי הוי תולע. ואם כן צריך ביאור, לשם מה הוצרך רבי מאיר להשיענו.

16. התוס' [בע"ב] מבארים, לפי שהמצווה לכרוע בבת אחת, ולהתרומם בנחת, שקודם זוקף את ראשו ואחר כך את גופו, כמו נחש הזוקף קודם את ראשו ואחר כך את גופו. ואדם זה שלא עשה כן, נענש מידה כנגד מידה בכך שנעשה לנחש. ואף שכבר מת שייך לומר שנענש בזה, שגנאי הוא לנשמתו שנעשית